

УДК 37.041:378.124

Н.С. Савченко  
м. Кіровоград, Україна

## ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНІХ АВІАДИСПЕТЧЕРІВ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Сьогодні стає все більш очевидним, що найважливішим життєвим завданням кожної свідомої людини стає постійне самовдосконалення, розвиток своїх особистих і професійних якостей.

Динаміка сучасного суспільства підносить нам перспективу «довічного навчання». Сучасна соціально-економічна ситуація вимагає від кожного постійних зусиль у боротьбі за самовдосконалення, безперервність свого професійного росту. В умовах наростаючої соціальної напруженості різко зросло значення для кожної людини вміння керувати собою, використовувати свої творчі здібності, які перетворилися сьогодні в найцінніший капітал. Неперервна освіта супроводжує процес зростання освітнього (загального і професійного) потенціалу особистості протягом життя, який організаційно забезпечений системою державних та суспільних інститутів і відповідає потребам особистості й суспільства.

Досвід навчально-виховної діяльності вищих навчальних закладів переконує, що ефективно вирішувати питання підготовки майбутніх фахівців можна лише за активної участі у цьому процесі самих студентів, тобто самовдосконалення.

Професійне самовдосконалення — свідомий, цілеспрямований процес підвищення рівня власної професійної компетенції і розвитку професійно значущих якостей відповідно до соціальних вимог, умов професійної діяльності і власної програми розвитку.

Професійне самовдосконалення визначається як процес і результат творчого, цілеспрямованого, самостійного, самодетермінованого руху курсанта до вершин особистісного і професійного розвитку, що досягається завдяки самоосвіті, самовихованню майбутнього фахівця та забезпечує його творчу самореалізацію в професії.

Професійне самовдосконалення майбутніх фахівців у науково-методичній літературі розглядалося в контексті вирішення проблеми розвитку особистості щодо реалізації завдань професійної діяльності (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, Л. Рубінштейн, Б. Теплов).

Дослідження окремих аспектів готовності до професійно-педагогічного самовдосконалення та шляхів її формування перебувало в центрі уваги багатьох дослідників (М. Костенко, Т.Тихонова, Т. Степанова, П. Харченко), до самоосвіти (Ю. Калугін, О. Малихін, І. Наумченко), самовиховання (С. Єлканов, О. Кучерявий, Л. Рувінський), самоактуалізації та самореалізації (Є. Бакшеєва, Г. Балл, В. Калошин, М. Лазарєв, Н. Сегеда), мотивації професійного самовдосконалення фахівця (О. Борденюк, Б. Кондратюк).

У наукових дослідженнях підкреслюється діалектична єдність особистісного та професійного аспектів самовдосконалення (Б. Ананьєв, І. Донцов, А. Ковальов, В. Лозовий, В. Тертична та ін.), обґрунтовується зв'язок самовдосконалення з творчістю, суб'єктивністю, самореалізацією людини (М. Бердяєв, В. Губін, А. Маслоу, В. Соловйов, С. Франк, Е. Фромм та ін.), виявляється співвідношення об'єктивного і суб'єктивного, виховання й самовиховання, освіти й самоосвіти, а також керівництва останніми (А. Айзенберг, Л. Буєва, Г. Глезерман, А. Громцева, І. Донцов, С. Єлканов, С. Ковальов, О. Кочетов, О.Малихін, Л. Рувінський, Г. Серіков, В.П. Шпак та ін.) [6].

Процес самовдосконалення ґрунтується на психологічному механізмі постійного подолання внутрішніх суперечностей між наявним рівнем професіоналізму («Я – реальне професійне») і уявним його станом («Я – ідеальне професійне»).

Професійне самовдосконалення майбутнього фахівця відбувається у двох взаємопов'язаних формах – самоосвіта і самовиховання. Основним змістом самоосвіти є вдосконалення наявних у студента знань, умінь і навичок з метою досягнення бажаного рівня

професійної компетенції. Самовиховання виступає як активна, цілеспрямована діяльність студента із систематичного формування і розвитку в собі позитивних якостей та усунення негативних [1].

Аналіз наукових джерел і педагогічної практики професійного самовдосконалення майбутніх фахівців засвідчив наявність низки суперечностей, які гальмують цей процес і потребують вирішення, а саме: вимогами суспільства й держави до неперервного професійного самовдосконалення авіадиспетчерів та недостатньою увагою до цього питання льотних вищих навчальних закладів; необхідністю оволодіння авіафахівцями сучасними методиками професійного самовдосконалення й відсутністю науково-обґрунтованих практичних рекомендацій з цих питань; між формально задекларованою вимогою до системи освіти, покликаною стимулювати розвиток і саморозвиток майстерності майбутніх авіафахівців упродовж всього життя, та відсутністю для цього організаційно-педагогічних умов [2].

Професійне самовдосконалення майбутніх авіафахівців, здатних цілком відповідати високим професійним вимогам ХХІ століття, є складним і відповідальним завданням. Тому розширення й оновлення освітнянського середовища вимагає створення моделей професійного самовдосконалення майбутніх авіафахівців, котрі здатні підвищувати кваліфікацію, відповідати зростаючим умовам конкурентоспроможності на ринку праці. Винятково важливого значення набуває професійне самовдосконалення майбутніх авіафахівців у вищих навчальних закладах, де головними завданнями є забезпечення не лише спеціальними знаннями, уміннями і навичками, а й розвиток професійно значущих якостей, інтелектуальних можливостей особистості майбутнього авіафахівця.

Цивільна авіація відноситься до галузі з особливими умовами реалізації діяльності, які породжуються такими обставинами як підвищена відповідальність за результати праці спеціалістами, суворі вимоги до професійних знань, умінь та навичок, висока відповідальність при прийнятті рішень в умовах дефіциту часу. Всі ці особливості визначають специфіку підготовки майбутніх авіадиспетчерів, що в свою чергу знаходить відображення у особливих рисах їхньої професійної самореалізації, самовдосконалення у порівнянні з іншими спеціалістами.

У аналізі сутності процесу професійного становлення, самореалізації та самовдосконалення авіаційного спеціаліста, зокрема майбутнього авіадиспетчера, основоположними є ідеї діалектики про становлення як специфічний соціально-педагогічний процес. Розглядаючи становлення авіаційного спеціаліста як безперервний цілеспрямований процес професійної зміни особистості авіатора під впливом соціальних впливів та власної активності у самовдосконаленні, можна зазначити, що по мірі становлення особистості зростає інтегрованість її соціальної та психолого-педагогічної організації, посилюється взаємозв'язок різних властивостей та якостей, накопичуються нові потенції розвитку та реалізації. Основним же джерелом професійного становлення є протиріччя між досягнутим рівнем розвитку особистості та вимогами, які висуває професійна діяльність до системи знань, умінь та навичок, а також індивідуальних властивостей та якостей особистості. У професійному становленні авіаційного фахівця дуже чітко виявляється зв'язок між розвитком професіонала та особистості, оскільки їхнє формування у єдності є запорукою успішного професійного зростання, відбувається безперервне співвідношення рівня розвитку особистісних та професійно важливих якостей з рівнем висунутих вимог до професійної діяльності [4].

Професійне становлення авіаційного фахівця – багатогранний процес, що охоплює довготривалий період життя спеціаліста, в якому виокремлюється 3 важливих етапи: професійно-психологічний відбір, професійна підготовка у авіаційному ВНЗ та безпосередня професійна діяльність [4].

Етап професійно-психологічного відбору складає першу ланку у процесі професійного становлення авіаційного фахівця. Безпосередньо професійно-психологічному відбору передують прийняття особистістю рішення щодо професійного вибору бути авіатором. Сам суб'єкт майбутнього професійного становлення та самореалізації самопізнає та оцінює власні

індивідуальні особливості, зіставляє свої професійно важливі якості з вимогами, необхідними для оволодіння професією диспетчера управління повітряним рухом. Відбувається формування «образу-Я» як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та установки на власне професійне вдосконалення. Надалі, відбувається професійний відбір, що має на меті вияв здібностей, які сприяють оволодінню авіаційною професією, включає медичний, психологічний та фізичний відбір і являє собою медичне обстеження, вияв фізичної готовності та комплекс методичних, організаційних та технічних заходів щодо визначення рівня розвитку професійно важливих якостей, який дасть змогу абітурієнту оволодіти професією авіадиспетчера й ефективно виконувати свої майбутні професійні функції.

Етап професійно-психологічного відбору має неабияке значення для подальшого процесу професійного зростання, професійної самореалізації та професійного самовдосконалення, хоча і не є безпосередньою його частиною. Для успішної самореалізації в професії особистість має відповідати вимогам цієї професії, володіти тим складом властивостей, без яких професіоналізація та досягнення найвищих рівнів у цій галузі неможлива, які у процесі професійного вдосконалення будуть складати основу подальшого самовдосконалення у професійній діяльності. Особливо це стосується фахівців авіаційної галузі, де успішна професійна діяльність неможлива без тих якостей, які мають бути добре розвинені ще до вступу у ВНЗ, а саме, емоційна стійкість, гарна пам'ять, великий обсяг уваги тощо.

Так, наявність професійного відбору і закладає одну з основ специфіки професійної самореалізації майбутніх авіафахівців, зокрема диспетчерів управління повітряним рухом. Адже курсантом авіаційного ВНЗ стає не просто людина, яка склала на відмінно певну кількість шкільних предметів та пройшла конкурс, а людина, яка зробивши власний вибір на основі самоаналізу, самопізнання та співвіднесення власних можливостей, здібностей, нахилів та інтересів, отримала «підтвердження» особистісно-психологічної обґрунтованості власного вибору зі сторони фахівців. Курсант став на шлях професійного становлення уже здійснивши цілеспрямоване пізнання та аналіз власних внутрішніх можливостей, розширення та всебічне розкриття яких відбуватиметься у процесі подальшої професіоналізації у ВНЗ.

Зі вступом до авіаційного ВНЗ починається процес професійної самореалізації майбутнього авіадиспетчера. Період навчання у ВНЗ характеризується спочатку адаптацією до нових умов життєдіяльності, а потім засвоєнням системи основних цінностей, які характеризують цю професійну спільноту, оволодінням професійних знань, умінь та навичок та розвитком професійно важливих якостей, починає формуватися професійна свідомість, прийняття та володіння нормами професійної діяльності, розуміння смислу професії та своєї причетності до неї. Зважаючи на психологічні особливості вікового періоду студентів, соціально-психологічні та професійно-важливі зміни та новоутворення в структурі особистості майбутнього спеціаліста спочатку у зв'язку зі зміною ведучого роду діяльності з просто навчальної на професійно-навчальну, а потім у ході подальшого процесу професіоналізації з усіма особливостями підготовки у авіаційному ВНЗ, вважаємо, що в процесі професійної самореалізації майбутнього авіадиспетчера можна умовно виокремити декілька етапів.

Перший етап зазвичай включає 1 курс навчання. Курсант починає усвідомлювати себе суб'єктом конкретної професійної діяльності, відбувається усвідомлення та прийняття професії, у курсанта формується образ майбутньої професійної діяльності, засвоюються її специфіка та значення. Проте, відмічається протиріччя між звичними формами поведінки і вимогами авіаційного ВНЗ (носіння форми, шиккування, велика фізична навантаженість, оскільки фізична підготовка є важливою складовою підготовки авіадиспетчера тощо). Молоді курсанти не одразу сприймають і усвідомлюють важливість значення таких норм, зміна звичних умов поведінки може викликати у них негативну психологічну реакцію та неправильне розуміння сутності власної професійної діяльності. В цей період слід підтримати початкові професійні прагнення курсанта, допомогти йому усвідомити, що первинні труднощі – це необхідний етап в оволодінні професією, подолання якого приведе до зниження психологічної напруги.

Другий етап приблизно охоплює 2 рік навчання. На цьому етапі вже інтенсивно

зкладається авіаційно-професійна спрямованість майбутніх авіадиспетчерів. Курсанти проходять ознайомлювальну практику, що дозволяє їм на власні очі побачити як саме виглядатиме їхня майбутня робота та сприяє продовженню формування мотиваційної сфери майбутньої професійної діяльності, інтересів, ідеалів та світогляду спеціаліста. Ці мотиви, інтереси та ідеали заохочують курсанта до свідомого відповідального виконання професійного обов'язку, що на даному етапі може виявлятися у цілях та прагненнях добитися високих показників у навчанні. Такі близькі проміжні цілі є зв'язуючою ланкою та засобом досягнення далеких (закінчити ВНЗ, влаштуватися на роботу за фахом, отримати підвищення). Велике значення має формування перспективи як бажаного життєво важливого майбутнього. Так, світоглядні погляди, переконання, ідеали, професійні інтереси курсанта складають мотиваційну систему, а співвіднесення мотивів з цілями суб'єкта, як зазначає А. Карпов, формує особливе і дуже важливе новоутворення – особистісний смисл діяльності, який характеризує загальне відношення людини до діяльності, показує її значення для особистості [3, с. 490]. Відбувається подальше формування потреби у професійній самореалізації у сфері авіації. На основі усвідомлення особистісних смислів діяльності формується одне з основних новоутворень, що характеризує професійне самовдосконалення, а саме, підвищення активності особистості, прагнення до вияву власних можливостей.

Третій етап включає приблизно 3 рік навчання та характеризується подальшим набуттям професійних знань, вмінь та навичок та розвитком професійно-важливих якостей. Активно вдосконалюються психічні пізнавальні процеси курсантів, відбувається розвиток професійних рис характеру (цілеспрямованість, активність, відвага, відповідальність тощо), розвиваються здібності, які особливо пов'язані з авіаційно-професійною діяльністю (комунікативні, організаторські тощо), вдосконалюється емоційно-вольова сфера особистості, зміцнюється нервово-психічна стійкість в процесі фізичної та психологічної підготовки. Так, важливим новоутворенням, що характеризує професійну самореалізацію та професійне самовдосконалення є адекватна професійна самооцінка на основі професійної рефлексії та самоаналізу.

Четвертий етап означає завершення професійної самореалізації в межах навчально-професійної діяльності у ВНЗ (4-5 курси) та набуття на основі усього пройденого процесу професіоналізації у ВНЗ готовності до безпосередньої професійної самореалізації у професійній діяльності. На цьому етапі курсанти проходять виробничу практику, під час якої відбувається занурення в професію, первинна адаптація, опанування професійної діяльності. Це дає змогу курсантам реалізовувати свій особистісний та творчий потенціал у дії, підготуватися до безпосереднього професійного самовдосконалення у процесі професійної праці. Характерними є набуття певного професійного досвіду, вдосконалення професійних якостей особистості, самопізнання та самовираження себе як професіонала. Психологічним новоутворенням, яке характеризує цей етап, є позитивне ставлення (прагнення) до професійного самовдосконалення та самореалізації у подальшій професійній діяльності. Таким чином, на момент завершення ВНЗ за умови проходження процесу професійної самореалізації типовим чином без особливих відхилень випускник прагне до професійного самовдосконалення безпосередньо у професійній діяльності та характеризується певним рівнем готовності до неї.

Проте, слід зазначити, що такою є послідовність процесу професійної самореалізації, професійного самовдосконалення майбутнього авіадиспетчера у ВНЗ лише у найбільш загальному та ідеальному вигляді. Перебіг процесу знаходиться безпосередньо під впливом різних чинників конкретного навчально-виховного процесу у льотному ВНЗ та індивідуальних особливостей самої особистості. Так, важливим є спрямування особистості курсанта на шлях його професійного самовдосконалення та забезпечення умов для його здійснення з боку учасників навчально-виховного процесу.

Систематичне керівництво самовдосконаленням курсантів в умовах ЛВНЗ можна розглядати як одну з найважливіших умов формування особистості курсанта. Суть психолого-педагогічної сутності керівництва самовдосконаленням у тому, що у ВНЗ формуються такі функціонуючі зв'язки й відносини, які дають змогу ефективно впливати на свідомість і

поведінку курсантів, характер їхньої роботи над собою. Ці зв'язки забезпечують можливість узгодити педагогічні зусилля суб'єктів діяльності за метою, часом, змістом, основними напрямками [5].

Основні умови успішного педагогічного керівництва самовдосконаленням курсантів – реалізація таких навчально-виховних завдань:

- визначення головної мети, цілей і конкретних завдань із самоосвіти, самовиховання та самовдосконалення курсантів;
- наявність чіткого плану, програми самовдосконалення;
- постійне вивчення індивідуальних особливостей курсантів, популяризація та поширення найкращого досвіду їхньої роботи над собою;
- розроблення сучасних ефективних методик самовдосконалення та їх упровадження в навчально-виховний процес ВНЗ;
- роз'яснення курсантам сучасних вимог до особистості фахівця вищої кваліфікації, значення професійного самовдосконалення;
- опанування курсантами методик, методів, прийомів та засобів роботи над собою;
- формування яскравих ідеалів для самовдосконалення;
- прищеплення навичок і вмінь самовивчення, виокремлення власних і позитивних, і негативних індивідуально-психічних якостей, рис характеру;
- формування здорової морально-психологічної атмосфери в курсантських колективах, позитивної громадської думки та настрою, колективних традицій, стимулювання процесу самовиховання і самовдосконалення;
- залучення курсантів до різноманітних видів діяльності, які сприяють інтенсифікації процесу самовдосконалення;
- усебічне забезпечення, допомога у відпрацюванні програми самовдосконалення та її реалізації;
- контроль процесу самовдосконаленням студентів та оцінка його ефективності.

Основні етапи педагогічного керівництва самовдосконаленням:

- підготовчий етап: переконання курсанта у необхідності вдатися до самовдосконалення і в можливості досягнути бажаних результатів; формування потреб, мотивів і мотивації самовдосконалення; визначення основних цілей і завдань самовдосконалення;
- основний етап: визначення змісту самовдосконалення; допомога у виборі прийомів, способів, форм і методів самовдосконалення; допомога у складанні програми самовдосконалення; допомога в реалізації програми самовдосконалення; організація контролю за перебігом самовдосконалення і внесення в нього необхідних коректив;
- завершальний етап: допомога у самоконтролі та привчання курсантів до нього; стимулювання; підсумування досягнутих результатів і визначення нових орієнтирів до самовдосконалення; корегування і внесення нового змісту до програми самовиховання і самовдосконалення тощо.

Орієнтиром для курсантів у плануванні процесу професійного самовдосконалення є кваліфікаційна характеристика фахівця, на основі якої слід вибудовувати програму індивідуальної самопідготовки до майбутньої професійної діяльності. Вимоги до сучасного фахівця мають відповідати потребам сьогодення [6].

На закінчення розгляду зазначеної проблеми слід зробити одне суттєве зауваження: ефективне самовдосконалення майбутніх авіафахівців можливе лише в разі тісної співпраці курсантів і педагогічного колективу льотного вищого навчального закладу, пройнятої взаємною повагою і вірою в людину.

### **Література:**

1. Батечко Н. Сучасна магістратура в Україні як акмесинергетична система / Н. Батечко // Освітологія . – 2014. – Вип. 3. – С. 45-52.

2. Гура О.І. Якість професійної підготовки педагогів у вищих навчальних закладах, проблемний аналіз. Ціннісні пріоритети освіти у ХХІ ст. орієнтири та напрямки сучасної освіти. Матеріали ІІ Міжнародної науково-професійної конференції. 2-5 жовтня 2005 року, м. Луганськ. – Частина 2. – Луганськ.
3. Карпов А.В. Психология менеджмента. – М.: Гароаки, 1999. – 584с., с. 490.
4. Королев С. Л., Королев Л. М. Психология становления военно-авиационного профессионала. – Режим доступа : <http://oim.ru/reader@whichpage=1&mytip=1&word=&pagesize=15&Nomer=339.asp>.
5. Сисоєва С.О. Розвиток особистості в умовах постіндустріального суспільства // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько- Польський журнал. За ред.. І. Зязюна, Н. Ничкало, Т. Левовицького, І. Вільш. – Т. III. – Київ: Ченстохова, 2001, с. 395-404.
6. Шестакова Татьяна Віталіївна. Формування готовності майбутніх педагогів до професійного самовдосконалення : дис... канд. пед. наук:13.00.04 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2006. — 250арк. : рис, табл. — Бібліогр.: арк. 207-226.

*У статті розкривається суть понять «професійне самовдосконалення», «професійне самовдосконалення майбутніх авіадиспетчерів». Аналізуються особливості активізації професійного самовдосконалення майбутніх авіадиспетчерів. Професійне самовдосконалення визначається як процес і результат творчого, цілеспрямованого, самостійного, самодетермінованого руху курсанта до вершин особистісного і професійного розвитку, що досягається завдяки самоосвіті, самовихованню майбутнього фахівця та забезпечує його творчу самореалізацію в професії.*

**Ключові слова:** самовдосконалення, професійне самовдосконалення, професійне самовдосконалення майбутніх авіадиспетчерів.

*В статье раскрывается суть понятия «самосовершенствование», «профессиональное самосовершенствование», «профессиональное самосовершенствование будущих авиадиспетчеров». Анализируются особенности активизации профессионального самосовершенствования будущих авиадиспетчеров. Профессиональное самосовершенствование – сознательный, целеустремленный процесс повышения уровня собственной профессиональной компетенции и развития профессионально значимых качеств в соответствии с социальными требованиями, условиями профессиональной деятельности и собственной программы развития.*

**Ключевые слова:** самосовершенствование, профессиональное самосовершенствование, профессиональное самосовершенствование будущих авиадиспетчеров.

*Essence of concepts «professional self-perfection», «professional self-perfection of future air traffic controllers, opens up in the article». The features of activation of professional self-perfection of future air traffic controllers are analysed. Professional self-perfection is determined as a process and result of the creative, purposeful, independent, determined motion of student to the tops of personality and professional development which is arrived at due to a self-education, to the self-education of future specialist and provides him creative self-realization in a profession.*

**Keywords:** self-perfection, professional self-perfection, professional self-perfection of future air traffic controllers.

УДК 378.147:[373.5.016:745/749]

І.В. Савчук  
м. Вінниця, Україна

## ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ТРУДОВОГО НАВЧАННЯ ЗАСОБАМИ НАРОДНОГО ДЕКОРАТИВНО- УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА

**Постановка проблеми.** Проблема використання компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки педагогічних працівників розроблялася багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими: В. Бондар, А. Вербицький, Н. Волкова, М. Головань, І. Єрмаков, Е. Зеєр, І. Зимня, І. Зязюн, О. Овчарук, Дж. Равен, Р. Сколлон, Л. Сохань, В. Шадріков та ін. Існують різні підходи до визначення дефініції професійної компетентності педагога. Відомий філософ і педагог І. Зязюн [3, с. 124] підґрунтям педагогічної майстерності визначав професійну компетентність, зміст якої полягає у знанні предмета, методики його викладання та психології. За Н. Волковою [2, с. 365], професійна компетентність передбачає наявність комплексних